

© Нестор Мизак* (Чернівці)

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО АНТРОПОЛОГІЧНИЙ КОД УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ І ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Рецензія на книгу авторського колективу (О. Рафальський, Я. Калакура, В. Коцур, М. Юрій – науковий редактор) «Антропологічний код української культури і цивілізації. – У двох книгах. – К., 2020. – 432 с.; 536 с.

Чи ми, українці, часто задумуємось над кодом української культури, нації і цивілізації, чи розуміємо, ким є українська людина, чи шукаємо відповіді на питання про її походження, сутність і призначення? Ці питання надто складні, і їх неможливо зрозуміти без національного усвідомлення духовного життя людини, її подвижницької ролі у культурі європейської цивілізації. На них відповідає у зазначеній двотомній праці колектив дослідників під науковим керівництвом доктора історичних наук, професора Михайла Федоровича Юрія.

Відкриття антропологічного коду українського народу дозволить кожному з нас вийти на сучасне розуміння безперервності всіх стадій розвитку української культури, зрозуміти наші душі, характер, ментальність, мову – словами Тараса Шевченка, збагнути зв'язок між «мертвими, живими, і ненародженими». Варто наголосити, що від радянських часів українське суспільство успадкувало немало живучих ідеологем – таких як вульгарного марксизму, войовничого атеїзму, стереотипів «руського міра». Зазначимо, що у сучасній семіотиці ще не вироблено більш-менш однозначного трактування поняття «український код».

На думку дослідників – «код» виступає «одним з рушіїв української цивілізації, вирізняючи її з-поміж інших, активно впливає на ритми суспільного прогресу, на темпи реформування України, її демократизації, модернізації та адаптації до нових викликів життя» [т. 1, с. 8].

Завдячуючи т. зв. «коду», український народ адекватно реагує на окупаційно-гібридну війну, розв'язану путінською Росією, яка намагається повернути колесо історії назад та перетворити Україну у новітню колонію Москви. Необхідність протистояння московству, спрямоване на спростування ідей «руського міра», проти спотворень національної історії України саме й диктує наукове вивчення антропологічного коду української культури і цивілізації, за що взялися згадані науковці.

На жаль, спроби українських гуманітаріїв у розробці проблем пізнання цивілізаційного або антропологічного коду української нації зустрічаються у наш час з фактами «недружного» ставлення країн – сусідів, колишніх агресорів, які сьогодні вишуковують нові форми й методи протидії студіям у галузі комплексних і системних досліджень українців у глобалізаційних, інтеграційних та інформаційних процесах.

Мало кому нині подобається вислів історика Михайла Грушевського, за визначенням якого: «Українська людина – це частина природи, представник світового українства, це той, хто зроду є українець, родився і виріс з українською мовою на устах і усвідомлює себе свідомим сином і часткою свого народу, яка працює для добра, бореться за його свободу і кращу долю. Українською людиною може бути не тільки той, хто має українське походження, але й хто живе в Україні, щиро хоче бути з українцями, відчуває себе їх однодумцем і товаришем, членом українського народу, бажає працювати для його добра» [т. 1, с. 11].

В антропологічному коді української людини позначаються негативні сліди перебування на українській землі чужих держав – Речі Посполитої, Османської, Австро-Угорської, Російської імперії, СРСР та інших держав. Автори, заглиблюючись в антропологічний код історії (антропо-

* Нестор Мизак – д-р іст. наук, професор кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

логія вивчає тілесну природу людини, її походження, еволюцію і розвиток, фізичну будову тіла, утворення людських рас тощо), незважаючи на регіональну розмаїтість українського суспільства, стверджують, що антропологічний код української культури і української цивілізації проникнутий універсальною ідеєю соборності і неподільності української землі. А ще одним із параметрів національного коду українського народу є його спільна духовна складова, пов'язана з високими християнськими цінностями, проявленими в українському православ'ї, католицизмі та протестантизмі. Науковці у своєму дослідженні спираються не тільки на власні, але й на світові дослідження у галузі зазначеної теми, чим актуалізують проблему на підставі гуманітаристики і людиновизначального принципу філософії, особливо заактуалізованого у XXI столітті.

Беручись за надзвичайно важливу тему, кожен з авторів начебто звертається до християнської молитви: «Господи, дай мені зрозуміти, що я можу змінити, дай мені зрозуміти, що я змінити не можу, і навчи відрізняти перше від другого». Щоб пройти лабіринтами антропологічного коду української культури, починаючи з найдавніших часів до сьогодення, авторський колектив змушений був «вкластися у три відповіді щодо місцезнаходження української людини перед природою, Богом, світом і його пізнанням» [т. 1, с. 78]. Зазначене віддзеркалюється в етногенезі українського народу, його становленні як нації, державності, розвитку української цивілізації на теперішньому етапі [т. 1, с. 78]. У вищезгаданому сегменті науковці виокремили менталітет українського народу, тобто його дух, який формувався історично і змінювався конструктивно.

Як приклад, під час масових репресій більшовицької влади наш менталітет «надщербився», склався тип українця, у якого появилися нові риси ментальності, відмінні від попередніх історичних епох. Це і страх, і життєва апатія, схильність до конформізму, прийняття колективістської форми життєвого устрою тощо. Цей приклад підтверджує, що зміна політичних і соціальних функцій суспільства, без сумніву, негативно впливає на зміни антропологічного коду культури нації, відчутні до наших днів.

Щоб розв'язати віковічну проблему українства, дослідники глобально переосмислили усі наявні знання, накопичені сучасною теорією пізнання, філософією, психологією, біологією, фізіологією, антропологією у їх історичній ретроспективній площині знань про українську людину від найдавніших часів до сьогодення. Саме там у глибинах антропогенезу лежать закодовані відповіді на різні проблеми національної історії України. Для прикладу, окремий розділ присвятили українській міфології від найдавніших антських часів та археологічних культур як великих мотивуючих сил народу. На основі міфів, казок, епосу праукраїнців автори праці, що рецензується, простежують розвиток міфічної свідомості наших предків, їхню роль і місце в культурному житті, дають сучасному поколінню відповідний ключ до відкриття коду нації. Таким чином, давньоукраїнські погляди відбивають архетипічні особливості давньої людської свідомості. За язичницьким баченням, стверджують автори, стародавні українці були пов'язані між собою видимими і невидимими світами.

Становлення нових уявлень про українську людину, зародження нових моделей культури, зумовлених християнством, закладали новий етап у фундамент майбутньої української етнічності. З прийняттям християнства змінювалася модель українства. Давньоукраїнська філософія з християнською спрямованістю та етнічним забарвленням ставала підґрунтям національної своєрідності української людини. Давньоукраїнський світ у формі стародавніх ікон, книг, монастирських бібліотек, шкіл, релігійних проповідей, патріотизму та моралі орієнтувався на перетворення княжого світу у Русь-Україну, в якій водночас вживалися поняття «душі і тіла» [т. 1, с. 193].

Автори узагальнюють, що християнство у Київській Русі утверджувало погляд на людину як на творіння Боже з безсмертною душею і її господарем Богом-творцем. Давньоруська людина намагалася бачити себе в її єдності з Богом. Людина трактувалася як частина великого Всесвіту. Її «Я» розумілося як богоподібність та визначалося антропологічним кодом давньоруської людини. Ці поняття пронизують антропологічну спадщину Київської, Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держав. Кожне з цих утворень успадковувало від своїх попередників державний устрій, систему влади, літописну традицію, християнські цінності, культуру тощо. Україна стала придатним ґрунтом для поширення різних християнських вчень, течій, які прокладали шлях до українського індивідуалізму. Крізь їх призму науковці здійснюють пошук місця української людини в літературі та мистецтві.

Давні українці, стверджують дослідники, відрізнялися між собою внутрішнім світом, своїми

бажаннями та характерами. З кожного рядка давньоруської письменності «виблискують» людські душі, з яких можна судити про антропологічний код людини, її культури, цікавий, яскравий, такий, яким його бачили давньоруські письменники.

У наступних розділах автори розкривають антропологічні й ментальні процеси в Україні доби Ренесансу і Реформації. В Україні розгорталася суперечність між релігійними течіями, які поступово набирали національного забарвлення та формували дуалістичні культурні орієнтації, що хоч і гальмували процес творення української ідентичності, водночас активізували формування імунітету проти чужоземної експансії.

У результаті створювалася людина епохи Відродження або Ренесансу (поч. XIV – остання чверть XVI ст.), тобто заново народженої. На перше місце висувалася проблема людської індивідуальності, людської праці і краси. Науковці дошукуються коріння коду в аналізі історичного контексту та витоків і зародження українського гуманізму. Ця тема, на думку дослідників, є «однією з найцікавіших і малодосліджених у гуманітаристиці» [т. 1, с. 257]. Автори аналізують твори українських мислителів Юрія Дрогобича, Павла Русина, Станіслава Оріховського, Симона Пекаліда, Герасима Смотрицького, Дем'яна Наливайка, Івана Калимона, Івана Домбровського, Іпатія Потія та багатьох інших з гуманістичними поглядами на історію, роль і місце української людини в історичному процесі. При піднесенні ролі козацького стану простежують потужні впливи науки і мистецтва Заходу на Литву і Русь, зростання національної свідомості у суспільстві. Українські мислителі, на думку авторів, розвивали і стверджували принцип активної національно свідомої особистості, де головними рушіями називали мудрість, освіту, знання, інтелект, що сприяли національному усвідомленню українця.

У вищезгаданому контексті з'являються нові погляди на самооцінку людини на тлі релігійних процесів. Під їх впливом зароджувалися ідеї «Життя заради інших людей», погляди на інтереси людини, родини, нації, суспільства заради прийдешніх поколінь тощо. Код української цивілізації формувався на зусиллях утвердження гідності людини, її права на вільний вияв природних почуттів та людських здібностей. Людина чимраз більше задумувалася, що вона залишить після себе наступним поколінням. Особливо ці відчуття трансформувалися в умовах релігійних процесів в Україні, Берестейської унії 1596 р., коли релігійно-культурні виклики синтезували поняття «своє» і «чуже», західне-східне і національне у православних, католицьких та самобутніх формах.

Цей без перебільшення феномен автори наповнили прикладами культурного просвітництва від доби сарматизму до освітянських осередків Острозької та Києво-Могилянської академій, означили плеядою видатних церковно-громадських діячів, які доклали рук до подальшого розвитку української етнічної ідентичності.

Знаковим явищем у розгортанні українського просвітництва та формуванні антропологічних вимірів стало зародження українського козацтва, у середовищі якого формувалося лицарство, українська аристократія, освічені громадяни та полковники і гетьмани. Науковці досліджують творчість одного з основоположників антропоцентризму в українській гуманітаристиці – Григорія Сковороди, просякнутої філософією любові.

Ідеї Просвітництва відіграли ключову роль у творенні української культури. Однак посилення московської експансії, утвердження централізму, захоплення західноукраїнських земель Австро-Угорською імперією «заклали міну сповільненої дії» під розвиток національного українського коду. У його середовищі почав зароджуватися комплекс меншовартості під впливом русифікації, ополячення, орумунення, омадярення тощо.

Якщо у першій книзі автори з'ясовували теоретико-методологічні та історичні засади антропологічного коду українців, його зародження та становлення в контексті етногенезу українського народу, то у другій аналізують роль людського чинника у Новій та Новітній історії України, себто в імперському періоді у складі Російської та Австро-Угорської імперій, тоталітарному укладі сталінського та гітлерівського режимів і, нарешті, у відновленій державній незалежності України, її декомунізації, демократизації та євроінтеграції. Науковці на численних прикладах окреслюють, якою була українська людина у координатах кожного з цих періодів, як вони позначалися на її психологічній характеристиці. У всіх цих епохах, стверджують, українська людина поступово усвідомлювала себе, свій розум, критичне мислення, здобутки, колосальну роль у формуванні яких відіграв Тарас Шевченко – найпалкіший виразник українського національного духу й ідеї, творець і ката-

лізатор національного коду. Аналізуючи століття Нової і Новітньої історії, дослідники інтерпретують теперішнє і минуле людини, її психологічні травми у визвольній боротьбі, духовні здобутки в умовах проголошення суверенітету і державності України. Однак ще й досі в українських реаліях відчуються масштабні наслідки комуністичного тоталітаризму, який поділив людей на своїх і чужих.

Великих випробувань зазнала система цінностей в Україні під час Другої світової війни та у другій половині XX століття, коли українська нація зазнала великих змін, що перекроїли життя народу, змусили переглянути попередні цінності, відмовитися від ілюзій минулого. Трансформаційні процеси сучасності на тлі побудови національної і соціальної держави додали багато до збагачення коду української культури і цивілізації.

Науковці на конкретно історичних фактах аналізують революційні події на Майдані, революції Гідності, угоди про асоціацію з ЄС, заробітчанські хвилі, співпрацю з НАТО, путінську війну на Сході України, кримський вузол, надання Томосу тощо. В цих умовах до антропологічного коду нації додалися динамічні соціокультурні явища. Книги, про які йде мова, написані з вірою у невичерпні сили українського народу, його ресурсний та інтелектуальний потенціал, талант, який може прискорити і збагатити українське організоване суспільство до рівня розвинених країн світу.

Підсумовуючи наукове осмислення сутності феномену антропологічного коду української культури і цивілізації, відзначимо таке: автори у двотомній монографії відкрили чимало таємниць з історії нашого національного минулого. Той, хто осмислить їхню працю, без сумніву, повніше зрозуміє етногенез українського народу, його самопізнання від дохристиянських часів до сучасного образу людини як найбільшої цінності.

Запропоноване видання буде корисним науковцям, історикам, філософам, культурологам, етнологам, політологам, політичним діячам та всім, хто цікавиться розвитком культури і цивілізації українського народу.